

Dobroński, Adam

Uwagi wstępne

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 3, 3-5

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

UWAGI WSTĘPNE

Z zadowoleniem przyjąłem propozycję zredagowania ostrołęckiego „Zeszytu Naukowego”, poświęconego tym razem dziejom regionu w latach 1918-1939. To miły obowiązek dla członka Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, rodaka z Ostrowi Mazowieckiej. Nie owe sentymenty są w tym przypadku jednak najważniejsze, lecz pilna potrzeba rozwinięcia badań historycznych i popularyzacji ich wyników. Temu celowi służą również konferencje organizowane przez OTN, we współpracy z innymi instytucjami i placówkami Ostrołęckiego. Odbyliśmy takowe w 70 rocznicę odzyskania niepodległości przez II Rzeczpospolitą oraz w 50 rocznicę wybuchu II wojny światowej. I właśnie materiał z obu spotkań naukowych, przerobiony i uzupełniony, stanowi podstawę tego tomiku. Wierzę, że okaże się bardzo przydatny, między innymi w pracy z młodzieżą szkolną. Czekamy na opinie, by uwagi wykorzystać przy tworzeniu następnych historycznych pozycji OTN.

Napisałem w pierwszym akapicie: „dziejom regionu”. Powstaje pytanie, czy historyk może bez zastrzeżeń posługiwać się tym terminem, mając na uwadze województwo ostrołęckie. Osobiście sądzę, że nasze województwo składa się z dwóch historycznych regionów i zawiera w swym składzie także skrawki innych jeszcze dawnych ziem, województw, guberni. Czas wspólnego bycia w dużej jednostce administracyjnej sprzyja scalaniu terenu, tak pod względem układów ekonomicznych, jak i społecznych, politycznych, kulturalno-oświatowych. Kiedy to stanie się w granicach województwa ostrołęckiego? Niech głos zabiorą na ten temat przedstawiciele innych nauk, my, historycy, ostrożniej używajmy nadal nazwy „Ostrołęckie” w znaczeniu administracyjnym, a w tradycji odwołujmy się głównie do regionu Puszczy Zielonej (Kurpiowskiej) i Puszczy Białej.

Można zapytać z kolei, jak daleko należy sięgać do tradycji, gdy chcemy pisać o latach 1918-1939. Z jakich doświadczeń mogło korzystać pokolenie żołnierzy walczących o Niepodległą i potem pokolenie budowniczych wolnego kraju? Wcześniejsze dziesięciolecia zaborczej władzy nie sprzyjały przecież poznawaniu własnej, narodowej przeszłości, a negatywny wpływ na ten stan miał również skład mieszkańców, zaniedbania w oświacie, nie rozbudzone ambicje i aspiracje. Tym bardziej docenić więc trzeba przemiany, jakie zaszły w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Szczęśliwie koniec lat osiemdziesiątych sprzyja badaniom obiektywnym, a te przyczyniają się do wypełnienia „białych plam”, odsyłania do archiwum fałszów i tendencyjnych ocen.

Ostrołęckie to tereny byłego pogranicza, zwłaszcza na Ponarwiu, w pasie przylegającym do Prus Wschodnich. Jednocześnie był i jest to obszar ważny, bo blokujący szlaki z północnego wschodu i północy na Warszawę. Wrogów trwożyły duże kompleksy leśne i uciążliwe w niektórych porach roku rzeki, słaby stan dróg. Obrońcy zaś mogli tu dobrze maskować ruchy swych oddziałów, zaś powstańcy znajdowali ochronę przed liczniejszym nieprzyjacielem. Wiedzano o tym od dawna, szczególnie jednak silne stały się doświadczenia z „potopu”, wojen początków XVIII w. i wszystkich większych powstań narodowowyzwoleńczych.

Wojny szwedzkie zapoczątkowały szybkie zaludnianie Puszczy Kurpiowskiej i zrodziły mit dzielnych Kurpiów. Ten ostatni rozwijano przez wieki, gloryfikując mieszkańców Zagajnicy. Zapomniano zatem o motywach zbójnickich, przedstawiając Kurpiów wyłącznie jako świadomych obrońców Kościoła, Polski, własnej tożsamości, praw, swobód. Nie zamierzam wnikać głębiej w ten temat przyznając, że wspomniany mit odegrał rolę czynnika mobilizującego do walki, jakby zobowiązywał do zachowań patriotycznych, prawnych. Tak się nie stało na obszarach Puszczy Białej, która uległa dezintegracji, część pultuska wyraźnie ciążyła do Płocka, zaś ostrowska ukierunkowywała się na ośrodek łomżyński.

Drugi fenomen historyczny stanowiła drobna szlachta północno-wschodniego Mazowsza. Silnie rozrodzona, biedniejsza, zachowała poczucie nadmiernej wartości, swoiście pojmowanego honoru. Ma ona na sumieniu sporo procesów i wydarzeń osłabiających Rzeczpospolitą Obojga Narodów, natomiast w okresie zaborowym jej konserwatyzm służył utrzymywaniu wartości narodowych, wiary katolickiej, obyczajów. Poza Puszcza Zieloną głównie „drobni bracia” wypełniali oddziały powstańcze.

Z postaci historycznych symbolami stali się, między innymi, Antoni Madaliński z Powstania Kościuszkowskiego, Józef Bem z bitwy ostrołęckiej 26 maja 1831 roku, Zygmunt Padlewski z walk 1863 roku, a na miano bohaterów lokalnych zasłużyło wielu innych dowódców makowskiego, ostrowskiego, przasnyskiego, wyszkowskiego. Z różnych przyczyn trudniej było wskazać na „organiczników”, osoby wielce zasłużone dla podnoszenia poziomu gospodarowania, tworzenia przemysłu, rozwijania znaczących inicjatyw społecznych.

Pokolenie organizatorów zwycięskiego listopada 1918 roku dorastało na przełomie XIX i XX w.; związane było na początku niemal wyłącznie z Narodową Demokracją, przykładem są Jan Harusewicz z Ostrowi i Józef Psarski z Ostrołęki. W latach 1905-1907 pojawiły się środowiska ludowców, członków i sympatyków Polskiego Związku Ludowego, współpracowników „Siewby” oraz „Zarania” (Piotr Kaczyński z Dylewa), także pierwsze koła socjalistów i socjaldemokratów (komunistów), organizacje żydowskie. Przykładem najlepszej kariery działacza narodowego i społecznego pozostanie Adam Chętnik. Ożywiły się niektóre dwory ziemiańskie (przykład Mikołaja Glinki, pana na Szczawinie i Susku), wzrosła aktywność księży (Antoni Brykczyński z Goworowa), głośniejszabrmiały hasła lansowane przez najbardziej oświecone osoby z elit miejskich.

Nie mam wątpliwości, że w całej guberni łomżyńskiej, w tym i na ziemiach obecnie wchodzących w skład województwa ostrołęckiego, w 1905-1907 r. przeważała walka narodowa, nie zaś wystąpienia o charakterze rewolucyjnym.

Ziemia te nie były jednak gotowe do czynu w 1914 roku, większość mieszkańców życzyła zwycięstwa wojskom rosyjskim, mało wiedzano o przygotowaniach militarnych J. Piłsudskiego prowadzonych w Galicji. Zmiana okupanta w sierpniu 1915 roku przyniosła więcej swobód narodowych, jednocześnie pogorszyły się warunki życia. Mało wciąż wiemy o postępkach Polskiej Organizacji Wojskowej, o docieraniu i tu legionistów, udziale młodych wychodźców w oddziałach polskich tworzonych zrazu z dala od stron rodzinnych. Te wszystkie wątki podjęli autorzy prac składających się na pierwszą część niniejszego „Zeszytu Naukowego”.

W czterdzieści pięć lat po zakończeniu ostatniej wojny, szukając wyjścia z kryzysu, chętnie wracamy do początków II Rzeczypospolitej. W Ostrołęckim zniszczenia były wówczas silniejsze niż przeciętnie w kraju, kadry mniej, zaniedbań znacznie więcej. Z dzisiejszej więc perspektywy łatwiej nam ocenić dorobek pozostania lat dwudziestych i trzydziestych. Tylko, że nadal nasza wiedza o tym okresie pozostaje uboga. Przzyznać trzeba, że w tym tomiku są cenne wprowadzenia, przede wszystkim pióra Jerzego

Kijowskiego, ale to dopiero start do dalszych badań. Proszę choćby sprawdzić odpowiednie rozdziały w monografiach naszych miast, z reguły ubogie, napisane schematycznie w oparciu o materiały drukowane.

I wreszcie wrzesień 1939 roku, historia walk, prezentacja założeń operacyjnych, przykłady zachowań ludności cywilnej, sylwetki bohaterów z jednej strony, a zbrodniarzy z drugiej. Może jest w tym jeszcze za dużo tradycyjnych ujęć, ale teksty to bogato udokumentowane, źródłowe. Mam nadzieję, że w terminie niezbyt odległym wydamy tom z artykułami i rozprawami odnoszącymi się do historii najnowszej, okupacji niemieckiej, walki o władzę w wolnej Polsce, wojny domowej, bilansu strat i zysków, wysiłku narodu, jak i zbrodniczych błędów władz.

Prosimy o pomoc w doborze tych przyszłych tematów oraz o uwagi po przeczytaniu tego Zeszytu.

W tym czasie wydarzają się, które miały miejsce na ziemiach obecnego województwa ostrołęckiego w okresie podania się i początków II Rzeczypospolitej, a także w okresie powstania Mazowsza wchodzącego w skład powiatów: ostrołęckiego, makowskiego, przeworskiego, ostrowskiego i przasnyskiego, jak też w niektórych częściach pułtuskiego i radzyńskiego.

Początkowe stoczni wojenne lata 1917 i 1918, a także na połowie 1920 roku, tj. w momencie dotarcia na te ziemie działań wojennych.

W pracy swej wykorzystano różnorodną dostępność na materiały źródłowe. Są to archiwa, statystyki, prasa ogólna i regionalna, pamiętniki, wspomnienia, relacje, kroniki i inne źródła drukowane, jak i nie drukowane. Z wykorzystaniem pomocniczym były monografie miejscowości w woj. ostrołęckim, szczególnie dotyczące wczesniejszego własnego regionu.

Pierwsza wojna światowa przeobraziła ziemie przasnyskie w teren podlegający na ziemiach obecnego województwa ostrołęckiego. Zostały one one stały bezpośrednio na linii frontu niemiecko-rosyjskiego. W czasie II wojny światowej były ustroniem obrony, dlatego też miejscową ludność zmuszono do prac fortifikacyjnych, stosowano rekwizycje i zżądano poborów.

Na wiosnę 1945 roku rozpoczęły się bezwzględnie decydujące zwycięstwa, w wyniku których przywrócić miasta — w tym Ostrołęka, Maków, Przasnysz i Chorzele — zostały zniszczone przez armię artyleryjską i zbombardowane lotniczo. Po krótkiej wojnie polsko-rosyjskiej rozpoczęły się prace połączone z ewakuacją ludności i paleniem budynków.

Oi wspaniałych i pomógł na wychmian eksploatacji tych ziem, a szczególnie: wywóz drewna. W tym celu zbudowana została w latach 1916-1917 kolejka wąskotorowa z Ostrołki przez Nizyniec do Nowogrodu i Łowicza. Niemcy dokonywali także masowych rekwizycji żywności, łożysk i przedmiotów codziennego użytku.

W miastach i na wsiach zaplanował głód. Artykuły tymczasowe objęte zostały przydziałami kartkowymi, z głównym wskazaniem były ziemniaki.

Po wybuchu wojny zostały powołane Komitety Obywatelskie, m.in. w Ostrołce, Makowie, Ostrowi i Przasnyszu, tymczasowo zastępując na Powiatowej Radzie Okrękowej.

1 Z. Nodulskiowa, *Ostrołęka — dzieje miasta*, Warszawa 1978, *Nasze Miasteczko* (zobacz w tymże wydaniu) 1934, *Ostrołęka — Maków*, z dziejami ziem Łowickich, Warszawa 1972.

2 *Relacje i wspomnienia z dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1917-1918*, Warszawa 1978, *Wojna polsko-rosyjska 1917-1918*, Warszawa 1978, *Wojna polsko-rosyjska 1917-1918*, Warszawa 1978.

3 *Archiwum Państwowe w Ostrołce*, *Zamieszkałość województwa ostrołęckiego w 1918 r.*